

Doi: 10.56737/2953-7843-2024.01-37

Տ. ՇԱՀԵ ՇԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՆԱՆՅԱՆ
Միաբան Մայր Աթոռի, ԳՀՃ

HEBRAICA VERITAS VS. GRAECA VERITAS ԱՍՏՎԱԾԱՆՉԻ ԲՆԱԳՐԱՅԻՆ ՆԵՐՇՆՉԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԸ՝ ԸՍՏ Ա.–Գ. ՂԱՐԵՐԻ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՈՒ ՀԱՅՐԵՐԻ՝

Վաղբրիստոնեական մեկնողական արվեստի ծագման ակունքներում, ի շարս պատմական ու կրոնական այլ երեւոյթների, կարելի է դիտարկել մի իրողութիւն, որը սովորաբար քրիստոնեական մեկնարկեստի պատմութեան մասնագետները բնութագրում են «աստվածաշնչականութիւն» եւ «(աստվածաշնչյան) կանոն» եզրերով: Մի բառով այն կարելի է պարզապէս բնորոշել իբրեւ «կանոնականացում»՝ հաշվի առնելով, իհարկե, որ այստեղ խոսքը Սուրբ Գրքի՝ իբրեւ քրիստոնեական կրոնափիլիսոփայութեան, մեկնողական արվեստի ու աստվածաբանութեան ընկալալ, գրավոր միակ սկզբնաղբյուրի մասին է: Այս երեւոյթի քննարկումը կարելի է հատկապէս այն իմաստով, որ առանց կանոնականացման՝ պարզապէս հնարավոր չէ պատկերացնել քրիստոնեական ինքնուրույն մեկնարկեստի գոյութիւնը: Ուսումնասիրողներից մեկի դիպուկ դիտարկման համաձայն՝ «աստվածաշնչականութեան եւ կանոնականացման միջեւ առկա փոխհարաբերութիւնն այլ բան չէ, քան Եկեղեցու եւ Աստվածաշնչի միջեւ գոյութիւն ունեցող հիմնարար առնչակցութեան հետեւանք»²:

^{1*} Ստացվել է՝ 10.01.2024, գրախոսվել է՝ 18.01.2024: Էլ. հասցե՝ shaheananyan@gmail.com:

² Տե՛ս B. SESBOÜÉ, «La canonisation des écritures et la reconnaissance de leur inspiration. Une approche historico-théologique», Recherches de Science Religieuse 2004/1 (Tome 92), էջ 14:

Սակայն զուտ աստվածաբանական իրենց տարողությունները այս եզրերը չեն պատասխանում եւ ըստ էության՝ նպատակ էլ չեն ունեցել անդրադառնալու կարեւոր մի հարցի, որն անմիջականորեն առնչվում է Աստվածաշնչի բնագրային առանձնահատկությանը: Այսինքն՝ որ բնագրին՝ եբրայեցերենին, թե՛ դրա հունարեն թարգմանությունն Յոթանասնիցին է անհրաժեշտ հետեւել՝ աստվածաշնչականության ու կանոնականացման փոխհարաբերությունը բացատրելիս: Այսօր արդեն կարելի է նշել, որ բնագրային ներշնչականության խնդիրն ընդհանուր առմամբ բնորոշվում է «Hebraica veritas versus Graeca veritas» (բոց.՝ «եբրայեցերենի ճշմարտությունն ընդդեմ հունարենի ճշմարտության») արտահայտությամբ: Եւ չնայած «hebraica veritas» եզրի հեղինակը վաղ Եկեղեցում Հերոնիմոս Երանելին էր (342/47–420)³, այնուամենայնիվ, բովանդակային իմաստով այն արդեն նկատելիորեն անհանգստացնում էր Ա.–Գ. դարերի եկեղեցական ուսուցիչներին ու հայրերին: Պատահական չէ, որ այդ ժամանակաշրջանի գրեթե բոլոր նշանավոր հեղինակներն անդրադարձել են խնդրին՝ երբեմն ջատագովական, երբեմն էլ՝ զուտ մասնագիտական մոտեցմամբ:

Հետեւաբար, Աստվածաշնչի բնագրային ներշնչականության հարցին անդրադառնալն անհրաժեշտորեն ենթադրում է ծանոթություն վաղ Եկեղեցու ուսուցիչների ու հայրերի տեսակետներին: Մեր հոգվածում ներկայացնելու ենք Ա.–Գ. դարերի կարեւոր ուսուցիչների եւ հայրերի մոտեցումները՝ ժամանակագրական ու հարցին տրված պատասխանների կարեւորության տեսանկյունից դրանք բաժանելով երկու մասի՝ մինչորոգինեսյան տեսակետներ եւ Որոգինեսի առաջադրած տեսություն: Այս բաժանումը կարեւոր է հատկապես այն առումով, որ որոգինեսյան ընկալումն էականորեն տարբեր է նախորդ մոտեցումներից եւ այդ առումով կարող է դիտարկվել որպես «նորարարական»:

1. Քրիստոնեության ծագման առաջին իսկ տարիներին Հին Կտակարանի գրքերն ընկալվում էին իբրեւ սուրբ ու ներշնչված, աստվա-

³ «Hebraica veritas»-ը Հերոնիմոսի երկում ունի շուրջ 89, մեկ այլ մոտեցման համաձայն՝ 30 կիրառություն: Ընդ որում՝ Հերոնիմոսն այն ընկալում էր ոչ միայն բնագրային, այլ նաեւ մեկնողական եւ մեկնարկեստային գործածության առումով: Տե՛ս EUSEBIO GONZÁLEZ MARTÍNEZ, «Jerónimo, traductor de la Biblia: hebraica veritas vs. graeca veritas», *Mirabilia* 31 (2020/2), էջ 253:

ծառունչ: Այսպես՝ Պողոս առաքյալն իր թղթերում խոսում է «գրովք սրբովք» (հուն.՝ ἐν γράφῃς ἀγίοις, Հռոմ. Ա. 2), «զգիրս սուրբս» (հուն. τὰ ἱερὰ γράμματα, Բ. Տիմ. Գ. 15) եզրերով՝ ակնարկելով հինկտակարանյան գրականությունը: Համատես Ավետարաններում մարգարեական խոսքերը ներկայացվում են որպես սուրբ եւ աստվածաշունչ (հմմտ. Մատթ. ԻԲ. 29–32, Մարկ. է. 10–13), իսկ Ա. Պետրոս Ա. 10–12 հատվածում տրվում է նորկտակարանյան այդ ընկալման բացատրությունը. «Այդ փրկության համար է, որ փնտրտուքներ կատարեցին եւ քննեցին մարգարեները, որոնք մարգարեանում էին այն շնորհի մասին, որ վիճակված էր ձեզ: Քննում էին, թե ո՞ր եւ ինչպիսի՞ ժամանակների մասին էր ծանուցում իրենց մեջ եղող Քրիստոսի Հոգին (հուն.՝ πνεῦμα Χριστοῦ), որ նախ վկայում էր Քրիստոսի չարչարանքների մասին եւ դրանից հետո՝ նրա փառքի մասին»⁴: Հետեւաբար, մարգարեներն ունեին Աստծու Հոգին եւ հանդես էին գալիս իբրեւ աստվածամեղշնչալ անձինք: Մարգարեների նման Նոր Կտակարանի քարոզիչները նույնպես Աստծու Հոգու կրողներն էին, որով եւ յուրահատուկ կապ էր ստեղծվում Հին ու Նոր Կտակարանների ներշնչալ անձանց միջեւ: Եւ երկու դեպքում էլ Նորի մեջ Հնի լրումը փոխանցվում էր Սուրբ Հոգու միջոցով: Այս իմաստով արժե կրկին մեջբերել այս անգամ արդեն Բ. Պետրոս թղթից մի հատված. «Բայց նախ այս բանն իմացեք, որ Գրքերի ամեն մի մարգարեություն (հուն. πᾶσα προφετεια γραφῆς) իր հատուկ մեկնությունը չունի, քանի որ մարգարեությունը ոչ թե ըստ մարդկանց կամքի տրվեց երբեւէ, այլ Սուրբ Հոգուց (հուն. ὑπὸ πνεύματος ἁγίου) մղված է, որ խոսեցին Աստծու մարդիկ» (Բ. Պետ. Ա. 20–21)⁵: Պետք է նշել, որ նորկտակարանյան հեղինակներն իբրեւ ներշնչալ բնագիրը ավելի շատ հղում էին եբրայական Սուրբ Գրքի հունարեն թարգմանությունը՝ Յոթանասնիցը կամ Սեպտուագինտան (Septuaginta, LXX), ինչը ենթադրել է տալիս, որ հենց այդ հրեական Ալեքսանդրյան կանոնն էլ առաջին քրիստոնյաների համար մեծավ մասամբ ընդունելի էր՝ իբրեւ աստվածաշունչ գրքերի վավերական մատյան⁶:

⁴ Նորկտակարանյան տեղիի թարգմանությունը մերն է (Շ. Ա.):

⁵ Նորկտակարանյան տեղիի թարգմանությունը մերն է (Շ. Ա.):

Ս. Իրինեոս Լիոնացին, հղելով Կեղծ-Արիսթեասի թուղթը, հետևյալ տեղեկությունն է հաղորդում Յոթանասնից թարգմանության ներշնչականության վերաբերյալ. «Արդ, նույն եւ միակ Աստծու Հոգին էր, որ մարգարեների միջոցով հայտնեց Տիրոջ մոտալուտ գալուստը, ինչը նախնյաց կողմից (ընդգծումը մերն է.— Շ. Ա.) թարգմանվել է այնպես, ինչպես մար-

Յոթանասնից թարգմանության եւ Ալեքսանդրյան կանոնի աստիճանական պաշտոնականացումն իր հետ բերում էր նաեւ որոշակի թարգմանական-մեկնողական սկզբունքներ, որոնք անհրաժեշտ էին ներշնչականության ու կանոնականության հասկացությունները ճիշտ ըմբռնելու համար:

Նախեւառաջ, կարեւորվում էր բնագրային հարազատությունը, այսինքն՝ ներշնչալ մատյանի յուրաքանչյուր բառ պետք է հարազատությամբ արտագրվեր եւ ներկայացներ համապատասխան իմաստը: Երկրորդ, բնագրային համանմանության կամ փոխառնակցության մեթոդով՝ յուրաքանչյուր բառ բնագրի տվյալ հատվածում պետք է համեմատվեր ներշնչալ ու կանոնական համարվող մատյանի մնացած հատվածներում տվյալ բառի արտահայտած այլ իմաստների հետ՝ դրանով իսկ խուսափելով իմաստային-բովանդակային հակասություններից: Եւ վերջապես, փոխաբերության մեթոդը կիրառելի պետք է դառնար որոշ մասնավոր դրվագների համար, ինչպես, օրինակ, Ես. Թ. 14, 15 հատվածի կամ Երգերգոց գրքի պարագայում⁷: Սակայն չի կարելի պնդել, թե Ա.-Գ. դարերի քրիստոնեական մտածողության մեջ աստվածաշնչյան բնագրի ընկալման առումով նախապատվությունը տրվում էր միայն Յոթանասնիցին: Արդեն իսկ Քրիստոնեական եկեղեցու առաջին բնագրագետ Որոգինեսն իր «Stromata» կորսված երկում եւ «Առ Աֆրիկանոս» թղթում բացահայտորեն արտահայտվում էր եբրայական բնագրի օգտին՝ որպես հինկտակարանյան բնագիրն ու կանոնը ճշգրտությամբ վերականգնելու գործընթացի համար հույժ անհրաժեշտ գործոն⁸: Ավելի ուշ՝ Դ. դարի կեսերին Հերոնիմոսը հետեւելու էր Որոգինեսի օրինակին՝ հատկապես աստվածաշնչյան տեղիների բնագրային ճշգրտումների հարցերում⁹...

Այնուամենայնիվ, հինկտակարանյան կանոնին եւ բնագրին վերաբերող խնդիրների քննարկման հարցում աստվածաշնչականությունը տարուբերվում էր Յոթանասնից թարգմանության եւ եբրայական բնագրի միջեւ: Որոգինեսին նախորդած քրիստոնյա բոլոր աստվածա-

գարեացի է...»: *Տէս* IRENÉE DE LYON, Contre les hérésies, III, 21,4, Sources Chrétiennes 211, éd. critique A. Rousseau et L. Doutreleau, t. II, texte et traduction, Paris 1974, էջ 408–409 :

⁷ *Տէս* CHARLES KANNENGISSER (ed.), Handbook of Patristic Exegesis. The Bible in Ancient Christianity, Brill: Leiden, 2006, էջ 396:

⁸ *Տէս* EDMON L. GALLAGHER, Hebrew Scripture in Patristic Biblical Theory: Canon, Language, Text, coll. Supplements to Vigiliae Christianae. Texts and Studies of Early Christian Life and Language, vol. 114, Brill: Leiden & Boston, 2012, էջ 69–84:

⁹ *Տէս* անդ, էջ 50–53:

բաններն ու հեղինակներն աստիճանաբար, բացի Հնգամատյանի հունարեն թարգմանության գրքերից, սկսում են կանոնական ու աստվածաշնչալ համարել նաեւ հինկտակարանյան մնացած գրքերը: Այսպես՝ Հուստինոս Վկան արդեն նախապատվություն էր տալիս Յոթանասնից թարգմանությանը՝ չնայած նրա երկում դեռ բացակայում է հունարեն այդ թարգմանության ստեղծման մասին հրաշապատումը: Հուստինոսի կարեւորագույն փաստարկներից է Ես. է. 14 համարում $\nu\epsilon\acute{\alpha}\nu\iota\varsigma$ բառի փոխարեն («պարմանուհի, երիտասարդ աղջիկ», ինչին կողմնակից էին Հուստինոսի ժամանակակից հրեա վարդապետներն ու թարգմանիչները) $\pi\alpha\rho\theta\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ -ի («կույս»)՝ Յոթանասնից թարգմանության կիրառությունը¹⁰: Իր փաստարկները Հուստինոսը հիմնավորում է նրանով, որ նախ՝ Յոթանասնից թարգմանիչներն ունեին աստվածային ներշնչում, երկրորդ՝ այդ թարգմանությունը կատարել են հրեաները՝ նշանավոր թագավորի խնդրանքով¹¹: Հետաքրքիր է, որ Հուստինոսը, ընդդեմ հրեա օրենսդատյց Տրիփոնի, իր ջատագովության մեջ ակնարկում է մի շատ կարեւոր իրողության մասին. նա հստակորեն մատնանշում է իր ժամանակի եբրայական բնագրից տարբեր՝ ավելի հին մի բնագրի գոյությունը, որից թարգմանվել է Յոթանասնիցը, բայց որն արդեն Հուստինոսի ժամանակ աղավաղվել էր հրեա թարգմանիչների ու վարդապետների ձեռքով¹²: Կարելի է թերեւս ընդունել, որ տեսականորեն Հուստինոսը չի մերժում եբրայական բնագիրը, ավելին, նա նույնիսկ պնդում է, որ Յոթանասնից բնագիրը հավատարմորեն վերարտադրում է իր ժամանակի եբրայական բնագիրը: Հուստինոսը պարզապես վերապահ է իրեն ժամանակակից եբրայական բնագրային նոր տարբերակների նկատմամբ՝ դրանք համարելով հակաքրիստոնեական ու դիտումնավոր խեղաթյուրված¹³:

¹⁰ Հուստինոսի կիրառած մեկնողական-թարգմանական եզրերի մասին տե՛ս MOGENS MÜLLER, The First Bible of the Church: A Plea for the Septuagint, coll. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 206, Sheffield Academic Press, 1996, էջ 71:

¹¹ Տե՛ս Dialogue avec Tryphon 68.7 (ըստ հետեւյալ հրատարակության՝ JUSTIN MARTYR, Dialogue avec Tryphone, édition critique, traduction, commentaire par Philippe Bobichon, coll. Paradosis 47/1, Academic Press Fribourg, 2003):

¹² Տե՛ս Dialogue avec Tryphon 68.8, 71.1–2: Մեկ այլ հատվածում (84.4) Հուստինոսն օգտագործում է $\pi\alpha\rho\alpha\rho\rho\acute{\alpha}\phi\omega$ (զեղչել, ջնջել) եւ $\pi\alpha\rho\epsilon\xi\eta\gamma\acute{\epsilon}\omicron\mu\alpha\iota$ (խեղաթյուրել, սխալ մեկնաբանություն տալ) բառերը՝ ցույց տալով հրեաների կողմից մարգարեությունների թյուր ընկալումը:

¹³ Որոգիքնեան «Առ Աֆրիկանոս» թղթում Դանիելի մարգարեության Յոթանասնից թարգմանության Շուշանիկի պատմության հատվածը բացատրելիս նույնպես խոսում է հրեաների

Հստ էության՝ արդեն Հուստինոսից սկսած՝ վաղքրիստոնեական մեկնարկեցողի մեջ ներշնչականությունն ու աստվածաշնչականությունն առգրվում են երկու հասկացությունների հետ, այլ խոսքով՝ առաջ է գալիս հետեւյալ հարցադրումը՝ ո՞րն է աստվածաշնչալ՝ եբրայական բնագիրը, թե՞ դրա Յոթանասնից թարգմանությունը¹⁴:

Այս հարցին պատասխանած հաջորդ նշանավոր քրիստոնյա մեկնիչը Ս. Իրինեոս Լիոնացին է, որն իր դիրքորոշումների մեջ ավելի կտրուկ է ու սկզբունքային: Իրինեոսն ընդունում է Յոթանասնից թարգմանության աստվածային ներշնչականությամբ ստեղծված լինելու մասին զրույցը՝ պատճառաբանելով, որ Պտղոմեոս թագավորի պալատում այդ ժամանակ ներկա բոլոր հեթանոսներն էլ ականատես են եղել հրաշքին, քանի որ իրարից առանձին-առանձին աշխատասիրած բոլոր թարգմանիչներն էլ նույն կերպ են թարգմանել Աստծու խոսքը¹⁵: Իրինեոսը ծանոթ է հրեական ծագմամբ եւս երկու հունարեն՝ Թեոդոտոսի եւ Ակյուղասի թարգմանություններին, սակայն նրա պնդմամբ միակ արժանահավատն ու աստվածաշնչալը Յոթանասնիցն է: Հստ այսամ՝ Իրինեոսը ներկայացնում է իր հիմնարար փաստարկները.

«Արդ՝

Ա. քանի որ այսպիսի ճշմարտությամբ եւ աստվածային շնորհով են թարգմանվել այս Գրվածքները, որոնցով Աստված նախապատրաստել եւ ձեւավորել է դեպի Իր Որդին ունեցած մեր հավատը,

Բ. քանի որ Աստված այս Գրվածքները մեզ համար սուրբ պահեց Եգիպտոսում, որտեղ Հակոբի տունը քաղցի պատճառով էր գաղթել Քանանից, եւ որտեղ թաքնվեց նաեւ մեր Տերը՝ Հերովդեսի կողմից հալածվելիս,

Գ. քանի որ Գրվածքների այս թարգմանությունը (Scripturarum interpretatio) իրականացվել է մեր Տիրոջ երկիր իջնելուց առաջ, հետեւաբար եւ՝ քրիստոնյաների հայտնվելուց առաջ (մեր Տերը ծնվեց Օգոստոս կայսեր զահակալության 42-րդ տարում, իսկ պտղոմեյան թարգմանական

կողմից եբրայական բնագրում այս դրվագը ջնջելու պատմության մասին: Հստ այսամ՝ հրեաները, հաշվի առնելով այդ պատմության մեջ Իսրայելի ժողովրդի ծերերին ու առաջնորդներին վիրավորող արտահայտությունները, եբրայական բնագրից հանել են Շուշանի մասին պատմությունը: Տե՛ս Philocalie, 1–20: Sur les Ecritures et la lettre à Africanus sur l’histoire de Suzanne, intr., texte, trad. et notes par Marguerite Harl & Nicholas de Lange, Sources Chrétiennes 302, Paris, 1983, էջ 541–543:

¹⁴ Տե՛ս MOGENS MÜLLER, նշ. աշխ., էջ 69–94:

¹⁵ Տե՛ս IRENÉE DE LYON, Contre les hérésies, III, 21,2:

այս տարբերակը շատ ավելի հին է),— ուրեմն պետք է ընդունել, որ անգամ ու հանգուզն են իրենց պահում նոր թարգմանություն կատարողները: Երբ մենք նրանց դեմ այս Գրվածքների թարգմանությունից ենք փաստարկներ բերում, նրանք, միեւնույն է, չեն կամենում հավատալ Աստծու Որդու գալուստին»¹⁶:

Մեջբերված հատվածից կարելի է որոշ եզրահանգումներ կատարել¹⁷: Իրինեոսի համոզմամբ՝ յոթանասուն թարգմանիչները չէին կարող փոխել հրեական հնագույն մարգարեությունները: Ավելին, հրեաների կատարած նորագույն հունարեն թարգմանություններն են «աղավաղում Աստծու տված մարգարեական վկայությունները»¹⁸: Ընդ որում՝ այդ մարգարեությունները թվագրվում են բաբելոնյան գերությունից առաջ: Հետեւաբար, Թեոդոտոսի եւ Ակյուղասի թարգմանությունները, իրենց նորաձեւություններով, աղավաղում են այս հնագույն մարգարեական բնագրերը՝ դրանով իսկ հակասություն ստեղծելով ոչ թե եբրայական բնագրի եւ Յոթանասնիցի, այլ «եբրայական հնագույն բնագիր — Յոթանասնից թարգմանություն» գույզի եւ հրեական նոր թարգմանությունների միջեւ:

Արեւմուտքում Տերտուղիանոսն ու Ալեքսանդրիայում Կղեմես Ալեքսանդրացին նույնպես պաշտպանում էին իրինեոսյան տեսությունը՝ գործնականում ոչ մի հակասություն չգտնելով եբրայական բնագրի եւ Յոթանասնից թարգմանության միջեւ եւ դրանով իսկ հիմնավորելով Յոթանասնիցի աստվածաներշնչյալ բնույթը: Իր «Apologeticus» երկում Տերտուղիանոսն ուղղակի վերաշարադրում է Յոթանասնից թարգմանության հրաշապատումը՝ հավելելով, որ Պաղոմեոսի արքունիքում գտնվող Մենեղեմոս անունով փիլիսոփան, որ առավել հայտնի էր աստվածային նախախնամության մասին իր տեսակետներով, զարմացել էր յոթանասուն թարգմանիչների՝ առանձին-առանձին կատարած, գուցե՝ թարգմանած հատվածների համահնչունությամբ¹⁹: Կղեմեսը նույնպես, որոշ տարբերություններով, կրկնում է Յոթանասնից թարգմանության

¹⁶ Տէս անդ, III, 21,3:

¹⁷ Այս առումով արտահայտված տեսակետների վերլուծության մասին տե՛ս EDMON L. GALLAGHER, նշ. աշխ., էջ 177:

¹⁸ Տէս IRENÉE DE LYON, Contre les hérésies, III, 21,1:

¹⁹ Տէս Apologeticus, XVIII 8 (ըստ հետեւյալ հրատարակության՝ Apology of Tertullian, with English notes and preface, by H. A. Woodham, Cambridge, 1862, էջ 61–62):

պատմությունը՝ հատկապես շեշտելով աստվածային ներշնչման գաղափարը: Այդ առումով ավելորդ չենք համարում ստորեւ թարգմանաբար մեջբերելու Կղեմեսի «Stromateis» երկի Ա. գրքի համապատասխան հատվածը.

«...Այնուհետեւ յուրաքանչյուրն առանձին-առանձին թարգմանեց բոլոր մարգարեությունները, օգտագործված բառերի ու իմաստների առումով (Τὰς διανοιὰς καὶ τὰς λέξεις) այս բոլոր մարգարեությունները համեմատվելուց հետո համապատասխանեցին իրար: Քանզի աստվածային կամքի ներքո էին նրանք աշխատել, որպեսզի հասանելի լինեին հոյսների ականջներին: Եւ զարմանալի բան էլ չկա, որ աստվածային ներշնչումը (ἐπιπνοίᾳ Θεοῦ), որը շնորհել էր այդ մարգարեությունը, առիթ էր տվել նաեւ այդ թարգմանության համար՝ դարձնելով այն մի տեսակ հունական մարգարեություն (Ἑλληνικὴν προφητείαν)²⁰»:

2. Քննարկված եկեղեցական հայրերի եւ ուսուցիչների բոլոր տեսակետներն ինչ-որ իմաստով ունեն ջատագովական բնույթ՝ փորձելով կամ բնավ հակասություն չտեսնել Յոթանասնիցի եւ եբրայական բնագրի միջեւ, կամ այդ հակասությունների ու տարբերությունների պատճառ համարել միայն իրենց ժամանակակից հրեական թարգմանությունները եւ բնագրային նոր տարբերակները: Մի փոքր այլ մոտեցում որդեգրեց, սակայն, Գ. դարի ամենահայտնի մեկնիչը՝ Որոգինեսը: Չափազանցություն չի լինի, եթե նշենք, որ Որոգինեսով քրիստոնեական մեկնարկատու մկսվում է բոլորովին նոր շրջան: Այս փաստը պայմանավորված էր նախեւառաջ Որոգինեսի գիտական, անաչառ վերաբերմունքով եւ ժամանակի բնագրերի փայլուն իմացությամբ:

Որոգինեսի ձեռնարկած ծավալուն եւ ընդարձակ բնագրագիտական աշխատանքն առիթ դարձավ, որ նա շանտեսի եբրայական բնագրի եւ Յոթանասնից թարգմանության միջեւ առկա էական տարբերությունները: Որոգինեսը հրաշալի հասկանում էր, որ Թեոդիտոսի, Ակյուղասի եւ Սիմմաքոսի թարգմանությունները շատ հաճախ ավելի ճշգրիտ ու օգտակար տարբերակներ կարող են տրամադրել քրիստոնեական եկե-

²⁰ S^Էu Stromates I 22. 1492–3 (ըստ հետեւյալ հրատարակության՝ CLÉMENT D'ALEXANDRIE, Les Stromates, intr. de Claude Mondésert, trad. et notes de Marcel Caster, Sources Chrétiennes 30, Paris, 1951, էջ 152):

ղեցու կանոնականացրած Հին Կտակարանի բնագիրը հասկանալու եւ սրբագրելու համար²¹: Արդյունքում Որոգինեսը, ըստ առկա պատմական տեղեկությունների, ստեղծեց իր հռչակավոր Վեցիչանը՝ վեց սյունակներում տալով ինչպես առկա հունարեն թարգմանությունները, այնպես էլ եբրայական բնագիրը եւ դրա հունատառ տարբերակը²²: Ձեռքի տակ առկա սկզբնաղբյուրներն ու Որոգինեսի երկերը հնարավորություն են տալիս ընդհանուր գաղափար կազմելու Որոգինեսի՝ ներշնչականության եւ հինկտակարանյան բնագրի աստվածաշնչականության տեսության վերաբերյալ, չնայած գիտնականների կարծիքներն այս հարցում այնքան էլ միանշանակ չեն²³:

Նախ, որքան էլ զարմանալի թվա, այնուամենայնիվ, Որոգինեսը, որը, Եւսեբիոս Կեսարացու վկայության համաձայն²⁴, ջանադրաբար ուսանել էր եբրայեցիներն եւ քննել եբրայական Աստվածաշնչի բնագրերը, այդքան էլ լավ չէր տիրապետում եբրայեցիներին: Երկրորդ, գիտական ուսումնասիրությունները լուրջ հակասություններ են վերհանել Վեցիչանի ընդհանուր կառուցվածքում: Եւ վերջապես, արդյո՞ք Որոգինեսի վերջնական նպատակն էր հունարեն Յոթանասնից թարգմանությունը ջատագովել ընդդեմ եբրայական բնագրի: Յոթանասնից թարգմանության եւ եբրայական բնագրի նկատմամբ Որոգինեսի մոտեցումները ճիշտ հասկանալու համար անհրաժեշտ է նախ համառոտ անդրադառնալ հրեաների եւ հրեական ավանդույթի հանդեպ նրա ունեցած վերաբեր-

²¹ SKE ALISON SALVESEN, «A Convergence of the Ways? The Judaizing of Christian Scripture by Origen and Jerome», Adam H. Becker, Anette Yoshiko Reed (eds.), *The Ways that Never Parted: Jews and Christians in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Mohr Siebeck: Tübingen, 2003, էջ 240:

²² Վեցիչանի՝ Milan Ra. 1098 եւ Cairo Genizah Ra. 2005 ձեռագիր-պատառիկներն ունեն հունատառ եբրայական բնագիրը՝ չնայած որոշ ուսումնասիրողներ հերքել են այդ սյունակի գոյությունն ընդհանրապես՝ հաշվի առնելով, որ այն նկարագրված չէ Եւսեբիոս Կեսարացու երկում: Այս մասին ավելի մանրամասն տես EDMON L. GALLAGHER, նշ. աշխ., էջ 179: Որոգինեսի Վեցիչանի հրատարակությունը, ըստ պահպանված հայրաբանական վկայությունների, իրականացվել է F. Fields-ի կողմից՝ *Origenis Hexaplorum*, tomus I, 1867, tomus II, Cambridge, 1975: Որոգինեսի երկը, ըստ տարբեր մատենագիրների տեղեկությունների, կոչվել է նաեւ Քառիջան, Հնգիջան, Ութիջան, Յոթիջան եւ Իննիջան: Այս մասին ավելի մանրամասն տես *Origenis Hexaplorum*, tomus I, էջ IX–XIII: Պետք է նշել, որ «Hexapla–Վեցիչան» անվանումը երկին տրվել է ավելի ուշ՝ Եւսեբիոս Կեսարացու եւ Նաիփանի կողմից:

²³ SKE O. MUNNICH, «Les Hexaples d'Origène à la lumière de la tradition manuscrite de la Bible grecque», Gilles Dorival et Alain Le Boulluec (éds.), *Origeniana Sexta: Origène et la Bible*, Actes du Colloquium Origenianum Sextum, Chantilly, 30 août–3 septembre 1993, Leuven, 1995, էջ 167:

²⁴ SKE EUSÈBE DE CÉSARÉE, *Histoire ecclésiastique*, VI. XVI. 1., texte grec, trad. et notes par Gustave Bardy, Sources Chrétiennes 41, Paris, 1955, էջ 109–110:

մունքին: Հստ էության՝ այս իմաստով Որոգինեսը տարբերվում էր իր՝ գրեթե բոլոր նախորդներից...

Որոգինեսը հինկտակարանյան բնագրագիտական հարցերով սկսեց հետաքրքրվել վաղ տարիքից, իսկ Վեցիչանի ստեղծման համար աշխատեց շուրջ երեսուն տարի: Նախքան 230 թվականը, երբ Ալեքսանդրիայում նա գրում էր իր «Սաղմոսաց մեկնությունը», արդեն ձեռքի տակ ուներ Սաղմոսաց գրքի չորս տարբեր թարգմանություններ՝ Ակյուղաս, Սիմմաքոս, Թեոգիտոն եւ Յոթանասնից: Հնդ որում՝ Որոգինեսն իր ճամփորդություններից մեկի ժամանակ Արաբիայի Նիկոպոլիս քաղաքի մոտակայքում մոտ. 245 թ. ծանոթանում է Աստվածաշնչի մինչ այդ անհայտ մի խմբագրության՝ «quinta»-ի կամ «հնգիչան»-ի հետ: Վերջինիս եւ ավելի ուշ՝ Կարակալա կայսեր ժամանակ (198–217) երիքովի մոտակայքում հայտնաբերված կրկին անհայտ մի աստվածաշնչյան խմբագրության՝ «sexta»-ի կամ «վեցիչան»-ի շնորհիվ Որոգինեսը կարողանում է որոշ գրքերի համար ամբողջացնել իր հայտնի Hexapla-ն²⁵: Որոգինեսը, հետեւաբար, արդեն իսկ ձեռքի տակ ուներ եբրայական բնագրի հունարեն թարգմանություններ եւ նույնիսկ եբրայեցիներն բնագրի հունատառ որոշ փոխադրություններ²⁶: Սակայն ինքը՝ Որոգինեսը, շատ քիչ կամ գրեթե չգիտեր եբրայեցիներն: Նրա մեկնություններում առկա՝ եբրայական բնագրի բազմաթիվ սխալ ընթերցումները լավագույնս վկայում են այդ մասին²⁷: Մյուս կողմից, սակայն, պարզապես անհնար է թերագնահատել այն մեծ եռանդն ու մղումը, որով Որոգինեսը, հինկտակարանյան որեւէ խրթին հատվածի վերլուծության կամ բնագրական ճշգրտումների նպատակով, մշտապես խորհրդակցում էր հրեա ուսուցչապետերի եւ գիտունների հետ: Որոգինեսի

²⁵ Sts GILLES DORIVAL, «Origen», James Carleton Paget & Joachim Schaper, The New Cambridge History of the Bible, vol. I (From the Beginnings to 600), Cambridge University Press, 2013, էջ 607–609:

²⁶ Բնագրագիտությունը կամ բնագրաքննությունը (հուն.՝ διορθωτικόν) կարելուր դերակատարություն ուներ ուշ անտիկ շրջանի գիտնականների համար, եւ իբրեւ այդպիսին՝ էական ու առանցքային է Որոգինեսի մեկնողական համակարգն ուսումնասիրելիս: Որոգինեսի բնագրաքննական մոտեցումները մանրամասն տես PETER W. MARTENS, Origen and Scripture. The Contours of the Exegetical Life, Oxford University Press, 2012, էջ 42–54:

²⁷ Այս խնդրի բանասիրական եւ աղբյուրագիտական քննության համար տես EUGENE ULRICH, «Origen's Old Testament Text: The Transmission History of the Septuagint to the Third Century, C.E.», Charles Kannengiesser & William L. Petersen (ed.), Origen of Alexandria. His Word and His Legacy, Notre Dame University Press, 1988, էջ 20–33:

համոզմամբ՝ Աստվածաշնչի որեւիցե դժվար հատված բացատրելիս մեկնիչը նախ եւ առաջ պետք է ուսումնասիրի հրեական ավանդույթները: Այս մոտեցմամբ է բացատրվում Որոգինեսի՝ իր ժամանակի համար հանդուրժողական մոտեցումը հրեաների եւ հրեական սուրբգրային մեկնողական ավանդույթների նկատմամբ: Հնարավոր է նույնիսկ, որ Որոգինեսն անձամբ ներկա է եղել հրեական սինագոգի մի քանի պաշտամունքների, իր հարուստ մեկենասների կողմից տրամադրված գրադարանում (scriptorium) ունեցել հրեա կամ հուդայաքրիստոնյա օգնականներ²⁸: Հրեական ավանդույթներին Որոգինեսի ծանոթությունը հիմնականում սկսվել է Ալեքսանդրիայում, որտեղ նա ամենայն հավանականությամբ պարբերաբար հանդիպում եւ նույնիսկ բանավիճում էր հրեական համայնքի ժողովրդապետերի հետ²⁹: Այսպես՝ հենց Ալեքսանդրիայում է Որոգինեսը մի հրեայից տեղեկանում երբայական մեկնությունների մասին: Օրինակ՝ այդ նույն հրեան, որին Որոգինեսն անվանում է «հրեա վարդապետ», նրան բացատրել էր, որ Եսայի Զ. 3-ում երկու սերովբեները խորհրդանշում են Որդուն եւ Սուրբ Հոգուն³⁰: Իր ճամփորդությունների ընթացքում Որոգինեսը նույնպես գործուն հաղորդակցության եւ երկխոսության մեջ էր հրեա ուսուցչապետերի եւ օրենսգետների հետ³¹: Կեսարիայում (Պաղեստին) Որոգի-

²⁸ Ուսումնասիրողները Փիլոն Ալեքսանդրացու՝ Կեսարիայում արտագրված որոշ երկերի աստվածաշնչական մեջբերումների քննության արդյունքում հանգել են այն եզրակացության, որ Որոգինեսն իբրեւ օգնական ուներ մեկ-երկու հրեա գրիչներ, որով էլ բացատրվում է հունարեն տառերով երբայեցիքեն բնագրի առկայությունը Վեցիչանում:

²⁹ Պահպանվել է նույնիսկ ժողովրդապետերից մեկի անունը՝ Յուլիոս, որին Որոգինեսն անվանում է «էթնարքոս՝ ժողովրդապետ»: Տե՛ս NICHOLAS DE LANGE, Origen and the Jews. Studies in Jewish-Christian relations in third-century Palestine, Cambridge University Press, 1976, էջ 15–17:

³⁰ «Dicebat autem et Hebraeus magister quod duo ilia Seraphin, quae in Esaia senis alis describuntur clamantia adinuicem et dicentia: Sanctus sanctus sanctus dominus Sabaoth, de unigenito filio dei et de spiritu sancto esset intellegendum» («Մի հրեա ուսուցիչ ասում էր, որ Եսայու նկարագրած վեցթեւանի սերվոբեները, որոնք մեկը մյուսին ձայնակցում էին «Սուրբ, Սուրբ, Սուրբ, Տեր Սաբաոթը», պետք է հասկանալ որպես Միածին Որդի եւ Սուրբ Հոգի»): Տե՛ս ORIGÈNE, Traité des principes, tome I, livres I et II, introduction, texte critique de la version de Rufin, traduction par Henri Grouzel et Manlio Simonetti, Sources Chrétiennes 252, Paris, 1978, էջ 148:

³¹ Որոգինեսի հանդուրժողական վերաբերմունքը հրեաների եւ Իսրայելի հանդեպ հատկապես ակնառու է «Ընդդեմ Կելսոսի» ջատագովական երկում: Սա հիմնականում բացատրվում էր Որոգինեսի կողմից քրիստոնեության արմատների անաղարտությունը շեշտելու մտահոգությամբ, ինչն այդքան մոլեռանդորեն քննադատում էր Կելսոսը: Վերջինս, վերարտադրելով եգիպտական հակահրեա հելլենիստների փաստարկները, Մովսեսի «փիլիսոփայությունն» ու հրեական կրոնական գաղափարները համարում էր կեղծ եւ այլ ազգերից պատճենված: Որոգինեսի բերած հակափաստարկների համաձայն՝ հրեաները

նեսը հանդիպում է հրեա բաբբիների, որոնք նրա հետ քննարկում են աստվածաշնչյան մեկնության իրենց գիտելիքները: «Առ Աֆրիկանոս» թղթում (Ժ.—ԺԲ.) Որոգինեսը վկայում է, թե մի հրեա՝ իմաստուն մարդու որդի, ուսուցանում էր, որ Շուշանիկի պատմությունը կանոնական է, իսկ երկու ծերերի անուններն էին Սեդեկիա եւ Աքիաբ՝ ըստ Երեմ. ԼԶ. 22–23-ի (եբր. բնագրում՝ ԻԹ. 22–23): Մեկ այլ հրեա բացատրում էր, որ հրեա ծերերից յուրաքանչյուրը կանանց գայթակղեցնում էր այն հավաստիացումով, թե ըստ Աստծու խոստման՝ ինքն էր դառնալու Մեսիայի նախահայրը³²:

Որոգինեսը քաջածանոթ էր նաեւ հրեական պարականոններին, օրինակ՝ Ենոքի գրքին, «Վերափոխումն Մովսեսի» երկին, «ԺԲ. նահապետների կտակին» եւն: Հովհաննեսի Ավետարանի իր մեկնության Բ. գրքում նա նաեւ մեջբերում է Փիլոն Ալեքսանդրացուն վերագրված մի ցանկ, որտեղ այբբենական կարգով ներկայացված են եբրայական Աստվածաշնչի սուրբգրային անունները՝ իրենց հունարեն համարժեքներով եւ նշանակությամբ³³: Եբրայական բնագրի քննության եւ հրեական ավանդույթներին ծանոթանալու համար Որոգինեսին մեծապես կարող էր օգտակար եղած լինել նաեւ վաղ Եկեղեցու մեկ այլ մեկնիչ՝ Հովիոս Աֆրիկանոսը, որի հետ Որոգինեսն ուներ նամակագրական կապ³⁴:

Այնուամենայնիվ, եկեղեցական ուսուցիչներից ու հայրերից Որոգինեսն առաջինը չէր, որ գիտակցում էր աստվածաշնչյան բնագրի եւ կանոնի քննության հարցում հրեա գիտնականների հետ խորհրդակցելու կարեւորությունը: Որոգինեսից առաջ Մելիտոս Սարգեցին իր ժամանակի հրեական կանոնի հետ ծանոթանալու նպատակով ճամփորդել էր Պաղեստինով մեկ, իսկ Հովիոս Աֆրիկանոսը, Որոգինեսին ուղղված իր ծավալուն նամակում առաջ էր քաշում այն սկզբունքը, որի համաձայն՝ Հին Կտակարանում առկա բոլոր գրքերը հունարենի են

կրում էին ապագայի երկնային, բացարձակ ճշմարտության ստվերը երկրի վրա, հետեւաբար նպատակահարմար չէր տարանջատել Իսրայելի ու Նոր Իսրայելի քրիստոնեության պատմությունները: *Տես* ORIGÈNE, Contre Celse, t. I (livres I–II), intr., texte critique, trad. et notes par Marcel Borret, Sources Chrétiennes 132, Paris, 1967, էջ 78–83, 128–131, 132–135, 144–149; Contre Celse, t. II (livres III–IV), Sources Chrétiennes 136, Paris, 1968, էջ 260–263; Contre Celse, t. III (livres V–VI), Sources Chrétiennes 147, Paris, 1969, էջ 120–123:

³² *Տես* Philocalie, 1–20, էջ 537–542:

³³ *Տես* NICHOLAS DE LANGE, նշ. աշխ., էջ 15–17:

³⁴ *Տես* անդ, էջ 20:

Թարգմանվել եբրայեցերենից: Եւ չնայած վաղ Եկեղեցում *Hebraica veritas*-ի առաջին ներմուծողն ու տեսաբանը Հերոնիմոսն էր, այնուամենայնիվ, Աստվածաշնչի կանոնի եւ բնագրի որեւէ խնդիր ու հիմնահարց Որոգիները պարտադիր դիտարկում էր եբրայական բնագրի եւ ավանդության լույսի ներքո՝ սխալ տարընթերցումներն ու բացթողումները բացատրելով գրիչների կողմից եբրայական բնագրի չիմացությունը:

Եբրայական բնագրի հանդեպ ունեցած իր այս յուրահատուկ վերաբերմունքով հանդերձ³⁵ Որոգիները երբեւէ չէր ստորադասում Յոթանասնից Թարգմանությունը եբրայական բնագրին: Եբրայական կանոնում առկա 39 գրքերին Որոգիները հավելում էր եւս 11-ը (Թուղթ Երեմիայի, Բարուք, Տոբիթ, Հուդիթ, Ա.—Բ. Մակաբայեցիներ, Սիրաք, Իմաստություն Սողոմոնի եւ Դանիելի մարգարեության Յոթանասնից Թարգմանության մեջ առկա ու եբրայական բնագրում բացակայող երեք համապատասխան հատվածները)³⁶:

Որոգիների համոզմամբ՝ Յոթանասնից Թարգմանությունն ունի բացառիկ հեղինակություն, որովհետեւ օգտագործվել է առաքյալների կողմից: Դրանով իսկ Որոգիները սահմանում է իր մեկնակետը. որեւիցե հավելում Յոթանասնիցի բնագրին անընդունելի է, քանի որ այդ Թարգմանությունն արտահայտում է առաքյալներից սկիզբ առնող եկեղեցական մտածողությունն ու գիտակցությունը³⁷: Հռոմեացիս Թղթի իր մեկնության մեջ Որոգիները նկատում է Յոթանասնից Թարգմանության եւ եբրայական բնագրի միջեւ մի տարբերություն, վերլուծում այն եւ վավերական համարում Յոթանասնիցի ընթերցումը, քանի որ առաքյալն ինքը մեջբերում է Յոթանասնից Թարգմանությունը՝ դրանով

³⁵ Իր երկերում Որոգիները հաճախ է ակնարկում կամ վկայում հրեա օրենսդատների եւ ուսուցչապետների հետ ունեցած բանավեճերի մասին, չնայած դրանցից ոչ մեկն էլ չի պահպանվել գրավոր տեսքով: Ընդ որում՝ Որոգիները շատ հաճախ խոսում է «հրեական առասպելաբանության» մասին՝ ամենայն հավանականությամբ ակնարկելով Տիտոս Ա. 14-ում առաքյալի տված բնորոշումը: Կարելի է ենթադրել, որ դրանով Որոգիները նկատի ունեն հրեական մեկնարկատի տառացի ուղղվածությունը՝ այն համարելով որպես իր կողմից այդքան նախասիրած այլաբանության հակիմաստ: Տե՛ս NICHOLAS DE LANGE, նշ. աշխ., էջ 89:

³⁶ Այս գրքերից Որոգիների երկերում արված մեջբերումների ամբողջական ցանկը տե՛ս *Biblia Patristica 3, index des citations et allusions bibliques dans la littérature patristique* (Origène), Paris, 1991, էջ 216–218, 220–224:

³⁷ Տե՛ս ORIGÈNE, *Homélies sur Josué*, XII 1–3, texte latin, intr., trad. et notes par Annie Jaubert, Sources Chrétiennes 71, Paris, 1960, էջ 295–303:

իսկ հաստատելով այդ թարգմանությունների հեղինակությունը³⁸: Ալեքսանդրացի ուսուցիչը նույնիսկ ջանում է Յոթանասնիցում առկա եւ եբրայական բնագրում պակասող տեղիների փաստի «արդարացման» համար համեմատել եբրայական բնագրի՝ իր ժամանակվա հայտնի հունարեն գրեթե բոլոր թարգմանությունները³⁹: Կարելի է թերեւս նշել, որ Որոգինեսը նախապատվությունը տալիս է Յոթանասնից բնագրին՝ միաժամանակ շեշտելով եբրայական բնագրի կարեւորությունը եկեղեցու որդեգրած Յոթանասնից թարգմանությունը ճիշտ հասկանալու եւ մեկնելու համար: Այս առումով կարեւոր մի աղբյուր է Որոգինեսի եւ Հուլիոս Աֆրիկանոսի նամակագրությունը⁴⁰: Որոգինեսն իր թղթում պատասխանում է Աֆրիկանոսի հարցերին ու առարկություններին,

³⁸ Տե՛ս ComRom 8,6, 7 (ORIGEN, Commentary on the Epistle to the Romans: Books 6–10, tr. by Thomas P. Scheck, coll. The Fathers of the Church, vol. 104, The Catholic University of America Press, Washington, D. C., 2002, էջ 152): Հմմտ. նաեւ RONALD E. HEINE, Origen. Scholarship in the Service of the Church, Oxford University Press, 2010, էջ 73: Ուսումնասիրողի կարծիքով՝ Որոգինեսի նմանատիպ մոտեցումը պայմանավորված էր ալեքսանդրյան դպրոցում Ս. Իրինեոսի՝ երկու Կտակարանների մասին վարդապետության ազդեցության առկայությամբ: Մեր կարծիքով՝ այս տեսակետը չափազանցված է, քանի որ Ս. Իրինեոսի վարդապետությունն ինքնին արտահայտում էր վաղ եկեղեցում արդեն առկա աստվածաշնչականության եւ կանոնի մասին պատկերացումները:

³⁹ Որոգինեսի դիտարկմամբ՝ այս իմաստով ամենահարմար թարգմանությունն Ակյուղասինն է, որը մեծ համարում ուներ նաեւ հրեական շրջանակներում՝ իբրեւ առավել ճշգրիտ ու հստակ կատարված աշխատանք: Եւ իրոք, Ակյուղասի թարգմանությունից ընթերցումներ էին կատարվում հունախոս որոշ հրեական սինագոգներում, ինչպես վկայում են Կահիրեի Geniza ձեռագրում պահպանված պատառիկները: Որոգինեսն իր երկերում բազմիցս անդրադառնում է երեքշաբթի, հինգշաբթի եւ շաբաթ օրերին հրեական ժողովարաններում կատարվող սուրբգրային ընթերցումներին՝ իբրեւ հրեական պաշտամունքի առանցքային ծիսական մաս այդպես էլ, սակայն, չհստակեցնելով ընթերցման լեզուն՝ հունարենով, թե՛ եբրայեցերենով: Հրեա ուսուցչապետերն իրենք քաջածանոթ էին տարբեր լեզուներով գրված թարգմաններին, ավելին՝ ռաբբունական մի հաստատման համաձայն՝ «միակ լեզուն, որով կարելի է ճշգրտորեն թարգմանել Թորան, հունարենն է»: Պետք է հաշվի առնել նաեւ այն փաստը, որ հրեական ավանդության համաձայն՝ Ակյուղասը հրեությունը ընդունած հեթանոս նորադարձ էր եւ իր թարգմանությունը կատարել էր հրեա ուսուցչապետերի պատվերով՝ արժանանալով վերջիններիս հավանությանը եւ գովասանքին: Այս երևույթը հուշում է, որ ամենայն հավանականությամբ հրեական հունախոս շրջանակներում արդեն զգալի էր Յոթանասնից թարգմանության արդիականացումը, ինչն ըստ երևույթին տեղի ունեցավ Ակյուղասի ձեռնարկած աշխատանքի շնորհիվ: Տե՛ս NICHOLAS DE LANGE, նշ. աշխ., էջ 56:

⁴⁰ Տե՛ս Philocalie, 1–20, էջ 469–573: Աֆրիկանոսը կրթվել է Ալեքսանդրիայում, հետագա գործունեությունը ծավալել Պաղեստինում: Նրա գրչին են պատկանում աշխարհի արարումից մինչեւ Ք. հ. 221 թ. ընդգրկող ծավալուն «Ժամակագրությունը», Քրիստոսի ազգաբանության վերաբերյալ «Առ Արիստիդես» թուղթը, ինչպես նաեւ Որոգինեսին ուղղված վերոնշյալ նամակը: Տե՛ս Hadbook of Patristic Exegesis, էջ 527:

որոնք ուղղակիորեն առնչվում են Յոթանասնից թարգմանության եւ եբրայական բնագրի վավերականության ու աստվածաշնչականության հարցերին⁴¹: Ընդհանուր առմամբ Աֆրիկանոսի փաստարկները կարելի է ներկայացնել ըստ այսմ⁴².

1. Դանիելի մարգարեության գրքի՝ Շուշանի մասին պատմող գրվագը (գրք. բնագրում՝ ԺԳ. 1–64) կեղծ է եւ չնայած գրական արժանիքին՝ ստեղծվել է հետագայում (հուն.՝ νεωτερικὸν καὶ πεπλασμένον):

2. Այս գրվագը բնավ չի պատշաճում Դանիելի մարգարեական ոճին, քանի որ մարգարեն սովորաբար հայտնությունն ստանում է հրեշտակի ձեռամբ տրված տեսլիքում եւ ոչ թե մարգարեական ներշնչմամբ⁴³:

3. Շուշանի մասին պատմող գրվագում առկա են որոշ հունարեն բառակապակցություններ, որոնք չեն կարող հրեական լեզվամտածողության արդյունք լինել:

4. Շուշանի, ինչպես նաեւ Բելի ու Վիշապի մասին (գրք. բնագրում՝ ԺԳ.) պատումներն առկա չեն եբրայական կանոնում:

Որոգիներն առիթը բաց չի թողնում եւ Աֆրիկանոսին ուղղված պատասխան նամակում շարադրում է Յոթանասնից թարգմանության եւ եբրայական բնագրի միջեւ առկա տարբերությունների մասին իր պատկերացումները, այլ խոսքով՝ տեսություն *Veritas Graeca* եւ *Veritas*

⁴¹ Եւսեբիոս Կեսարացու «Պատմություն եկեղեցական» երկում հիշատակվում է վաղ Եկեղեցու կյանքում աստվածաշնչականության եւ ներշնչականության մասին թերեւս առաջին աշխատությունը՝ վերագրված ոմն Միլտիադես հռետորի: Վերջինս ամենայն հավանականությամբ իր այս երկն ստեղծել էր ընդդեմ մոնտանական աղանդի հարուցած մարգարեական նոր շարժման՝ չնայած Վ. 3. 4.-ում եւ Վ. 16. 3.-ում Միլտիադեսը ներկայացված է իբրեւ մոնտանական շարժման պարագլուխներից մեկը (այս հարցի մասին տես PIERRE DE LABRIOLLE, *La crise montaniste*, Paris, 1913, էջ 31–33): Եւսեբիոսի օգտագործած սկզբնաղբյուրն Ապոլինար անունով մի հեղինակ է, որի համաձայն՝ «մեր եղբայր Միլտիադեսի գրքում նշվում էր, որ մարգարեն չի կարող խոսել կատարյալ [անշարժացման] ու սքանչացման (ἐν ἐκστάσει λαλεῖν) մեջ»: Տես EUSEBE DE CÉSARÉE, *Histoire ecclésiastique*, V. XVII. 1–5, texte grec, traduction et notes par Gustav Bardy, Sources Chrétiennes 41, Paris, 1955, էջ 53, հմմտ. նաեւ Եւսեբիոսի Կեսարացու Պատմություն եկեղեցւոյ, յեղեալ յասորւոյն ի հայ ի հինգերորդ դարու, պարզաբանեալ նոր թարգմանութեամբ ի յոյն բնագրէն, ի ձեռն Հ. Աբրահամ Վ. Ճարեան, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1877, էջ 381:

⁴² Բնագրի համար տես Philocalie, 1–20, էջ 514–521:

⁴³ Այս մոտեցումը մասամբ պայմանավորված էր հրեական այն ավանդությամբ, որի համաձայն՝ վերջին մարգարեների մահվանից հետո Սուրբ Հոգին այլեւ չէր խոսում Իսրայելում: Հետեւաբար, ի տարբերություն հուդայահելլենիստական մտածողության եւ Յոթանասնից բնագրի, Դանիելի մարգարեությունը, որպես հետսամուտ, եբրայական կանոնում գրված է «սրբագիրք-ketoubim» խմբում: Հմմտ. Philocalie, 1–20, էջ 516:

Hebraica խնդրահարույց իրողության վերաբերյալ: Որոգինեսի թուղթն այս տեսանկյունից բացառիկ է, քանի որ բազմաթիվ մանրամասներ է հաղորդում նրա բնագրագիտական աշխատանքի մասին, ինչպես նաև ուրվագծում վաղ Եկեղեցում երրայական բնագրի ու Յոթանասնիցի միջեւ առկա բարդ ու արդեն հիմնախնդրային դարձած հարցի հնարավոր լուծումները:

Ալեքսանդրացին նախ անդրադառնում է այն խնդրին, որ նույնիսկ Ակյուղասի՝ հաշս հրեից ստույգ ու խիստ արժանահավատ համարվող թարգմանության մեջ կան տեղիներ, որոնք բացակայում են երրայական բնագրում⁴⁴: Բացի այդ՝ Յոթանասնից թարգմանության տարբերակն է վերարտադրում նաև Թեոդոտոսի թարգմանությունը՝ իբրեւ վավերական ներկայացնելով Շուշանի եւ Բելի ու Վիշապի պատումները⁴⁵: Այնուհետեւ Որոգինեսը, որը նամակի սկզբում իր ներողամտությունն էր հայտնել Աֆրիկանոսին՝ առանց անհրաժեշտ պատրաստության պատասխանելու համար, նմանատիպ օրինակներ է բերում Եսթերի, Հոբի, Երեմիայի, Ծննդոց⁴⁶ եւ Ելից գրքերից: Եւ ապա եզրակացնում է. «Առանց այս ամենը նկատի առնելու պէտք է արդյոք անտեսել ու վերացնել Եկեղեցիներում գործածվող օրինակները, հրամայել համայնքներին վերացնել իրենց կիրառած սուրբ գրքերը եւ դրանով իսկ գոհացնել հրեաներին ու համոզել, որ մեզ փոխարենը տան մաքուր բնագրեր՝ առանց որեւէ հետսամուտ «հավելումների»: Միթե Նախախնամությունը, Աստվածաշնչի միջոցով Քրիստոսի Եկեղեցիները հաստատելիս ու խրատելիս, հաշվի չէր առել այս ամենը նրանց համար, ովքեր մեծ գնով գնվեցին (հմմտ. Ա. Կորնթ. Զ. 20), որոնց համար մեռավ Քրիստոս (հմմտ. Հռոմ. 14–15), նույն ինքը՝ Աստված, որ սեր է (հմմտ. Ա. Հովհ. Դ. 9) եւ որ չխնայեց իր Որդուն, այլ տվեց մեզ համար, որպեսզի մենք ամեն բան ստանանք Նրա հետ միասին (հմմտ. Հռոմ. Ը. 32): Այս իմաստով տեղին է հիշել աստվածաշնչյան խոս-

⁴⁴ «Ահա այսպես է թարգմանել Ակյուղասը՝ երրայական տառացիության ստրուկը (δουλεύων τῇ ἐβραϊκῇ λέξει), որին հրեաները համարում են Սուրբ Գրքի նախանձախնդիր թարգմանիչ», Philocalie, 1–20, էջ 527:

⁴⁵ Տես նույն տեղում:

⁴⁶ «...Ծննդոց գրքում կարելի է բազմաթիվ այլ օրինակներ գտնել: Այդ բառերը եւ առաձնացրել եմ. նրանք, որոնք ավելացված են հունարենում (իմա՝ Յոթանասնիցում. – Շ. Ա.), նշել եմ խաչանիշով (ὁβελός), որպեսզի մեր ուշադրությունից չվրիպեն, իսկ նրանք, որոնք չկան մեր օրինակներում, բայց առկա են երրայական բնագրում, նշել եմ աստղանիշով (ἀστερίσκους)», Philocalie, 1–20, էջ 532:

քը, «Մի՛ խախտիր այն հավերժական սահմանները, որ հաստատել են քո հայրերը» (հմմտ. Երկր. Օր. ԺԹ. 14, Առակ. ԻԲ. 28, ԻԳ. 10)⁴⁷:

Եւ այնուամենայնիւ, Որոգիներսի այս նախանձախնդրութիւնը կույր համոզումի ծնունդ չէ. հաշորդիվ նա բացատրում է, որ Յոթանասնիցի բնագրային անխախտութիւնը բնավ չի նշանակում չհիմնավորված արհամարհանք եբրայական բնագրերի նկատմամբ: Այստեղ արդեն Որոգիներսը հստակորեն մատնանշում է բնագրագիտական իր աշխատանքի նպատակը: Ըստ այսմ՝ Յոթանասնից պաշտոնական բնագիրն անհրաժեշտ է համեմատել եբրայականի հետ՝ յուրաքանչյուր բառի ճշգրիտ իմաստն ու նշանակութիւնը հասկանալու համար: Դրանով կարելի է խոստափել այն ավելորդ բամբասանքներից ու թյուրըմբռնումներից, որոնք հաճախ ծնունդ են առնում Աստվածաշնչի հունարեն բնագիրը կարդալիս: Մյուս կողմից՝ եբրայական բնագրին ծանոթութիւնը կարեւորագոյն նախապայման է՝ հրեաների հետ երկխոսելու եւ բանավիճելու համար, որպէսզի մեջբերվող սուրբգրային տեղիները համապատասխանեն միմյանց⁴⁸: Պետք է նկատի ունենալ, որ գիտականորեն հիմնավորված չէ Որոգիներսի այս բնագրագիտական ծավալուն աշխատանքը դիտարկել միայն ջատագովական լուսի ներքո: Իհարկե, ինչպէս արդեն նշեցինք, ժամանակագրական առումով ճիշտ չէ Որոգիներսին վերագրել Հերոնիմոսի կողմից շրջանառութեան մեջ դրված *Hebraica veritas* հասկացութիւնը⁴⁹: Այնուամենայնիւ, Որոգիներսն այս մոտեցումը կիրառում է նաեւ զուտ մեկնողական նպատակով: Ասվածի վառ օրինակ է Մատթեոսի Ավետարանի համապատասխան տեղիի (Մատթ. ԺԹ. 16–22; հմմտ. նաեւ Մարկ. Ժ. 17–22 եւ Դուկ. ԺԸ. 18–23) որոգիներսյան մեկնութիւնը, որտեղ Մատթեոսի Ավետարանի այդ հատվածը, համատեսների հետ ունեցած տարբերութիւնները բացատրելու համար, մեկնվում է հինկտակարանյան մնացած խմբագրութիւնների «չափանիշի» (հուն.՝ κριτήριον)⁵⁰ համաձայն: Հասկանալի է, որ Որոգիներսը «մնացած խմբագրութիւնների չափանիշ» արտահայտութեամբ նկատի ունի իր իսկ կազմած Hexapla-ն⁵¹...

⁴⁷ Philocalie, 1–20, էջ 532:

⁴⁸ Տէս անդ, էջ 534–536:

⁴⁹ Այս մասին տես նաեւ JOHN WRIGHT, «Origen in the Scholar's Den: A Rationale for the Hexapla», Charles Kannengiesser & William L. Petersen (ed.), նշ. աշխ., էջ 62:

⁵⁰ Origenes Matthäuserklärung XV 14, (Origenes Werke, zehnter Band), von Erich Klostermann, Leipzig, 1935, էջ 388:

⁵¹ Տէս JOHN WRIGHT, նշ. աշխ., էջ 55–57:

* * *

Ընդհանուր առմամբ՝ եբրայական բնագիր-Յոթանասնից թարգմանություն փոխհարաբերության իմաստով Ա.—Գ. դարերի եկեղեցական մատենագիրների հայացքները դեռևս կանոնակարգված ու որոշակիացած որևէ տեսություն չեն առաջադրում: Հստակ է, որ եկեղեցական ավանդության տեսանկյունից նրանք վճռորոշ դեր են վերագրում Յոթանասնիցին՝ իբրեւ առաքյալների կողմից օգտագործված սուրբգրային բնագիր՝ շեշտելով, սակայն, այդ թարգմանության եբրայական ծագումը եւ դրանով իսկ ապահովելով մարգարեական կապը Հին Կտակարանի հետ: Միայն Որոգիներսով է բացվում այս հիմնահարցի լուծման նոր ճանապարհը, որով փաստորեն եբրայական բնագիրը եւ դրա՝ հրեաների կողմից իրականացրած հունարեն թարգմանությունները դիտարկվում են իբրեւ Յոթանասնիցի մեջ «սողոսկած» գրչագրական սխալների ու տարընթերցումների սրբագրման լավագույն միջոց: Ըստ էության՝ Որոգիներսը նաեւ դուռ է բացում հետազայում եբրայական բնագրի ու դրա թարգմանությունների միջոցով քրիստոնեական մեկնարկեստի գիտական, առավել ճշգրիտ զարգացման համար: Այս իմաստով, Աստվածաշնչի բնագրային ներշնչականության հարցը Որոգիներսի ջանքերով բարձրացվում է բոլորովին նոր՝ առավել հիմնարար ու գիտական մակարդակի: Ա.—Գ. դարերի եկեղեցական ուսուցիչների եւ հայրերի զուտ ջատագովական մոտեցումը, ապահովելով հանդերձ Աստվածաշնչի ընկալչալ ու կանոնական բնագրի տեղը Եկեղեցու կյանքում, աստիճանաբար հղկվում է բնագրագիտական սկզբունքների կիրառությամբ: Վաղ Եկեղեցու առաջին երեք դարերի մտածողների երկերի քննությունն այս առումով անհրաժեշտ է՝ արդի աստվածաշնչագիտության եւ ընդհանրապես աստվածաբանության մեջ սողոսկած որոշ «սկզբունքներ» հասկանալու ու բացատրելու համար: Դեռ այսօր էլ, դժբախտաբար, քրիստոնեական որոշ Եկեղեցիների կյանքում արդիական է «hebraica veritas» եւ «graeca veritas» հասկացությունների ճիշտ համադրման հիմնահարցը...

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Աստվածաշունչ, բնագրային ներշնչականություն, hebraica veritas, graeca veritas, ներշնչում, Յոթանասնից թարգմանություն:

РЕЗЮМЕ

Научно доказано, что противоречие «Hebraica veritas vs. Graeca veritas» возникло в начале средневековья и главным образом касается вопроса богодухновенности самого библейского текста. Несмотря на то, что автором «Hebraica veritas» является Иероним Блаженный (342/47–420), переводчик латинской Вульгаты непосредственно с древнееврейского, его труд также может быть применен для лучшего понимания некоторых важных вопросов, связанных с концепцией богодухновенности библейского текста в рамках богословских дискуссий первых трех веков христианской церкви. Автор настоящей статьи указывает на некоторые основные идеи отцов и учителей ранней Церкви (I–III вв.) относительно текстологических и богословских авторитетов еврейских и греческих (LXX) ветхозаветных текстов. Цель статьи состоит в том, чтобы сопоставить два основных святоотеческих взгляда, доминирующих в ранней Церкви, а именно: абсолютный авторитет греческого текста, с одной стороны, и более умеренную и научно обоснованную позицию Оригена, с другой стороны. Именно последнее стало *novum instrumentum* для дальнейших изданий и исправлений официального греческого текста Септуагинты в традиции ранней Церкви.

SUMMARY

It is well known that the contradiction “hebraica veritas vs. graeca veritas” was born in the early Middle Ages and refers mainly to the issue of divine inspiration of the biblical text itself. Although the author of “Hebraica veritas” was Saint Jerome, who had translated the Latin Vulgate directly from the Hebrew, it could also be applied to better understand some important issues related to the concept of divine inspiration of the biblical text within the framework of theological discussions of the first three centuries of the Christian Church. The present article aims to point out some principal ideas of the fathers and teachers of the early Church (I–III cc.), concerning the textual and theological authority of Hebrew and Greek (LXX) Old Testament texts. The purpose of the article is to juxtapose two main patristic views, which were dominant in the early Church, namely the absolute authority of LXX vs. Hebrew text and Origen’s moderated and scientifically based attitude. In fact, it was the latter that became a *novum instrumentum* for further editions and corrections of LXX’s *textus receptus* in the early Church.